

הגאון הרב זלמן נחמיה גולדברג

מצוות עירוב תבשילין וברכתה

שאלה:

מי שבשיל מערב יר"ט לשבת את כל המאכלים: א. האם יש מצוה להניח עירוב תבשילין? ב. האם יכול אז לברך על מצוות עירוב?

א. המצוה בהנחת עירובי תבשילין

שנינו במשנה ביצה (פ"ב, מ"א; טו ע"ב):

יום טוב שחל להיות ערב שבת לא יבשל לשבת, אבל מבשל הוא ליר"ט, ואם הותר - הותר לשבת. ועושה תבשיל מערב יר"ט (לשם עירוב - רש"י), וסומך עליו לשבת.

ובגמ':

מנה"מ (לאו דוקא מקראי יליף, דעירובי תבשילין דרבנן, אלא הכי קא מבעיא ליה: אהיכא אסמכוה רבנן)?

- אמר שמואל: דאמר קרא "זכור את יום השבת לקדשו" - זכרוה מאחר שבא להשכיחו (כשבא יר"ט מערב שבת קרוב שבת להשתכח מחמת יר"ט, שמרבה בסעודת היום ואינו מניח לשבת כדי כבודו, והזהיר הכתוב לזכרו. וכשמערב עירובי תבשילין נמצא שזכרו, שהרי אינו עושה אלא מחמת שבת). מ"ט (למה תקנו עירוב וכו')? אמר רבא: כדי שיברור מנה יפה לשבת (מתוך שמערב זוכר את השבת ואינו מכלה את הכל ליר"ט ובורר מנה לזה ומנה לזה).

- רב אשי אמר: (לא לכבוד שבת תקנוהו אלא לכבוד יר"ט) כדי שיאמרו אין אופין מיר"ט לשבת (אלא א"כ התחיל מבעוד יום דאינו אלא כגומר והולך, אבל אתחולי לא), ק"ו דמיום טוב לחול (לגמרי לא) וכו'.

בשלמא לרב אשי היינו דמערב יום טוב אין ביר"ט לא, אלא לרבא מאי איריא מערב יר"ט, אפילו ביר"ט (יעשהו לפני סעודת יר"ט יש כאן זכירת שבת לברור מנותי!) - דלמא פשע (ישכח ולא יערב משום דטריד).

ומעתה נראה, שלסברת שמואל ורבא שהטעם הוא כדי שיזכור את השבת להכין עבורה מנה יפה, בוודאי צריך להניח עירוב תבשילין גם בזמן שכבר בישל כל מה שצריך לצורך שבת בערב יר"ט ואינו חושב לבשל ביום טוב לצורך שבת, שהרי צריך לזכור את השבת, ובזה שהכין הרבה מנות לשבת אדרבה עדיף. וצריך לברך ולקרוז שם עירוב. וכן אם אין לו יותר מאשר מנה אחת לצורך שבת חייב לברך.

אכן לטעם השני, שאמר רב אשי, שהעירוב בא ללמד שאסור לבשל מיום טוב לחול מק"ו לשבת, יש לעיין אם העירוב הוא מצוה, או אינו מצווה אלא שאסור לבשל ביום טוב עבור שבת כל שלא הניח עירוב תבשילין.

והנה מלשון המשנה הנ"ל בביצה: "יום טוב שחל להיות בערב שבת לא יבשל בתחילה מיום טוב לשבת, ועושה תבשיל מערב יר"ט [לשם עירוב] וסומך עליו [לבשל בשבילן] לשבת", נראה קצת שאין מצוה להניח עירוב תבשילין, אלא העירוב הוא עצה להתיר לבשל ביום טוב. שאם ישנה מצוה להניח עירובי תבשילין היתה המשנה צריכה להתחיל כך: "יר"ט שחל להיות בערב שבת עושה תבשיל מערב יר"ט לשבת, ואם לא עשה תבשיל מערב יר"ט, לא יבשל מתחילה מיר"ט לשבת". וכמו שאמרו בריש סוכה (ב ע"א), שלכן כתבה המשנה "סוכה למעלה מעשרים אמה פסולה", ואילו במבוי שנינו "מבוי שהוא גבוה מעשרים ימעט", ומשני: "סוכה דאורייתא תני פסול, מבוי דרבנן תני תקנתא"; ופרש"י: "סוכה דאורייתא - דעשרים אמה דילה ילפינן מהתורה, וקודם שנשנית המשנה נאמרה שיעורא מסיני, תני פסולה - שייך למיתני בה לשון פסול, כלומר לא נעשית כתורה וכהלכה. מבוי דרבנן - דכוליה מדרבנן, דמדאורייתא סגי ליה בשלוש מחיצות ואינו צריך לקורה זו אלא מדרבנן, תני תקנתא - דלא שייך למיתני בה לשון פסול, דמאן פסלה קודם שנשנית משנה זו? והרי היא תחלה הוראתו ומצוותו", עכ"ל.

ומעתה, מתוך שהמשנה לא התחילה בדין "עושה אדם תבשיל מערב יר"ט" ורק לאחר מכן היתה כותבת את הדין שאסור לבשל מיום טוב - שאז היה נראה שהתקנה היתה להניח עירוב תבשילין, ואם לא הניח אסור לבשל - אלא התחילה באיסור לבשל מיר"ט לשבת, ואח"כ כתבה שיעשה תבשיל לשבת - אנו למדים שתקנת חכמים היתה שלא לבשל מיום טוב לחול - ואחר כך כתבה תקנה לדבר, שיעשה תבשיל עבור עירוב תבשילין, ואז יהיה מותר לבשל. נמצא שהנחת העירוב היא היתר ולא מצוה, ולפי"ז אם אין לו צורך לבשל מיום טוב לחול - אינו חייב ומצוה להניח עירוב.

ב. ברכה על "היתר"

לאור הנ"ל, קשה מה שכתב הרמב"ם שיש לברך על מצוות עירוב, שהרי אם אין מצוה להניח עירוב אלא שכדי להתיר איסור בישול מיר"ט לשבת צריך עירוב, למה שיברך? והרי לא מצינו ברכה לדבר שבא למנוע איסור, כמו שבמליחת בשר וניקור הגיד אין ברכה, ועל כרחך הסיבה היא שאינם באים אלא למנוע איסור אין על כך ברכה. וא"כ הכי נמי בעירוב - אם הוא רק בא למנוע איסור בישול מיר"ט לשבת - למה מברך?

והנה, הרמב"ם מנה את מצוות שחיטה במניין המצוות (ספ"ה מ עשה קמו; הל' שחיטה פ"א, ה"א). ותמה עליו הראב"ד (בהשגות לספ"ה מ): הא שחיטה אינה מצווה, אלא באה להתיר איסור נבלה! ותירץ בעל הכס"מ (שס), שלדעת הרמב"ם אם בא לאכול בשר מצוה

1. ז"ל הראב"ד: "א"א, זו אין לו טעם, ואולי לאו הבא מכלל עשה עשה". והסבירו הר"י קארו בתשובותיו שם: "נראה שטעמו מפני שאין זו מצוה מחוייבת, שאם ירצה שלא לאכול בשר

לשחוט. לפי"ז שחיטה היא כציצית וכמזוזה, שאף שאינו חייב לקנות טלית ולבנות בית, מ"מ כל שקנה טלית ובנה בית נתחייב במצוה של ציצית ומזוזה; ושחיטה גם כן. ודעת הראב"ד נראה, שסובר שגם כשבא לאכול בשר אינו מצווה בשחיטה, ואין השחיטה באה אלא להוציא הבהמה מאיסור אבר מן החי ומנבילה. מעתה לדעת הראב"ד קשה למה מברכים על השחיטה?

והעלינו במקום אחר, שסובר הראב"ד שגם מעשה שבא למנוע עבירה מברכים עליו; ומה שאין מברכים על מליחה ובדיקת תולעים וניקוד הגיד והחלב, מפני שאין המעשים האלו מפורשים בתורה, ורק חכמים בחכמתם המציאו מעשים שמונעים את העבירה. משא"כ שחיטה, אף שלא באה אלא למנוע עבירה, מ"מ כיון ששחיטה שמוציאה מידי נבילה כתובה בתורה, מברכים עליה.

אלא שקשה על זה מהגעלת כלים, שאף שכתוב בתורה אין מברכים על זה? וצריך לומר שהגעלת כלים אף שכתוב בתורה מ"מ אינה כשחיטה, ששחיטה היא חידוש התורה שמתירה באכילה, משא"כ הגעלה - גילתה התורה מציאות טבעית שמפליטה איסור הבלוע בכלים, ועל זה אין מברכים.

ומעתה עירוב תבשילין גם אינו בא אלא להתיר איסור, ומ"מ מברכים עליה שאינה היתר טבעי, אלא חידוש חכמים שעל-ידי העירוב מותר לבשל, ולכן מברכים עליה?²

והנה השוחט בהמה של גויים להתלמד, אם מברכים על השחיטה - לכאורה יש לתלות במחלוקת הרמב"ם והראב"ד הנ"ל. ונראה שלדעת הרמב"ם שיש מצוה לשחוט כשבא לאכול, א"כ אם אינו בא לאכול אין השחיטה מצוה ולא יברך. אבל לדעת הראב"ד, שאין כאן מצוה כלל אלא הכשר, יש לומר שגם אם אינו רוצה לאכול מ"מ התיר במציאות. ומצאתי בדרכי תשובה (סי' יט, סק"ז) שהביא מחלוקת בין שני מחברים, אבל לא ראיתי בפנים לדעת טעמיהם. ואם כנים אנו בזה, יש לומר שגם עירוב תבשילין שבא להתיר יש לדון, אם לדעת הרמב"ם יש כאן מצוה להניח עירוב כשבא להתיר לבשל, אבל כל שלא בא להתיר אין מצוה ולא יברך, אבל לדעת הראב"ד, כל שמתיר מברכים עליה, שאף שאינה מצוה כלל מ"מ התיר.

ג. דעות הרמב"ם והראב"ד

ויש לעיין לפי סברת רבא, שהטעם של עירוב תבשילין בא לכבוד שבת שיכין מנה יפה לשבת, קשה לשון המשנה, שנראה שכל עניין עירוב תבשילין בא להתיר איסור. ואולי גם לטעם רבא י"ל שחכמים אסרו לבשל מיום טוב לחול כדי שיצטרך להכין מערב יר"ט, וממילא יברור מנה יפה לשבת, והתירו אם הכין מנה אחת, אבל לא היה גדר המצוה להניח עירוב תבשילין.

והנה גם לשון הרמב"ם (פ"ו ה"א): "יר"ט שחל להיות ערב שבת, אין אופין ומבשלים ביום טוב מה שהוא אוכל למחר בשבת, ואיסור זה מדברי סופרים כדי

או אם ירצה שלא לשחוט הוא בעצמו, רשאי. אבל הוא לאו הבא מכלל עשה - לא תאכל אבר מן החי ולא נבילה - הא שחוטת אכול".

2. [צ"ע מה ההבדל בין מליחה ובדיקת תולעים, שחכמים המציאו היתר לאיסור מה"ת ואין מברכים עליו, לבין עירוב תבשילין שחכמים המציאו היתר לאיסור דרבנן ומברכין עליו?]

שלא יבא לבשל מיום טוב לחול, שק"ו הוא: לשבת אינו מבשל כש"כ לחול. לפיכך אם עשה עירוב תבשילין מערב יו"ט, שיהיה סומך עליו ומבשל ואופה מיר"ט לשבת, הרי זה מותר. ותבשיל זה שסומך עליו נקרא עירובי תבשילין, עכ"ל. הנה גם הרמב"ם לא כתב שיש מצוה להניח עירובי תבשילין, אלא שהעירוב בא להתיר מה שאסרו חכמים.

ובספר המצוות, שורש א, הקשה הרמב"ם על בה"ג שמנה בתרי"ג מצוות גם מצוות דרבנן, ומנה נר חנוכה וקריאת המגילה ומאה ברכות וניחום אבלים וכו'. והקשה הרמב"ם: א"כ למה לא מנה מצוות עירוב ונטילת ידים, שהרי גם עליהן מברכים "אשר קדשנו... וציוונו"? והרמב"ן, באות יא, תירץ שעירוב אינה מצוה חדשה מדבריהם שיש למנותה, אלא "אם אמרו במצוות עירוב 'לאו', כלומר: שיהיה אסור להוציא מרשות היחיד לחצר המשותף בלא עירוב, הרי העובר עליו עבר על לא תעשה מלאכה מדבריהם... וכן הליכת יותר מאלפיים אמה הוא הדין והוא הטעם. אבל נטילה שהקשה עוד יש בו טעם על דעת בעל הלכות, שאין נטילת ידים לחולין משום מצוה שחידשו הסופרים, אלא גזירה משום תרומה... ואם תאמר שראוי למנותן מצוות מפני שהעירוב עצמו ייקרא מצוה מדבריהם, שהרי אנו מברכים עליו 'אשר קדשנו במצוותיו וציוונו', וכן נטילת ידים - תדע ותשכיל שאין זה אצל בעל הלכות מצוה שתימנה, לפי שאין אדם מצוה לעשות עירוב או שלא לעשותו, ואינו נכלל בקום עשה. וכן נטילת הידים, אין מצוותה בחיוב כלל, ולא הטילו חכמים על אדם שיטול ידיו כלל לאכול, והנטל עשר פעמים ביום ואוכל - אין לזה מצוה יותר מזה. אבל אלו - היתר והכשר האיסור הן, דומה למצוות השחיטה שתיקנו בה נמי 'וצונו על השחיטה', ודקדקו בה: 'לימא 'לשחוט'? לא סגי דלא שחיט'. ואלו וכיוצא בהן - לאו הבא מכלל עשה", עכ"ל. והנה לפנינו דעת הרמב"ן כדעת הראב"ד, שאין מצוה בשחיטה רק היתר האיסור, וכן עירוב חצירות ונטילת ידים שלא בא אלא להתיר האיסור.

ולפי דעת הרמב"ם בשחיטה, שהיא מצוה כשבא לאכול, כך גם עירוב ונטילת ידים. ולכן סובר שאילו היה מן התורה היה נמנה במנין המצוות. וכן נראה שם במרגניתא טבא. והנה הרמב"ן לא דיבר על עירוב תבשילין, אבל הרמב"ם שתמה על בה"ג למה לא מנה עירוב - אפשר לפרש שקושייתו גם על עירוב תבשילין. וגם להרמב"ן שמתרץ לבה"ג צריך גם לתרץ מה שלא מנה הבה"ג עירוב תבשילין. ובע"כ שיאמר אותו תירוץ, שאינה מצוה, אלא בא להתיר האיסור.

ונראה שמכאן לקח הפת"ש (יר"ד שמא, סק"ג) מה שכתב בשם ה"חמודי דניאל" שאסור לאונן לאכול בלא נטילת ידים, אף שמותר לאכול בלא ברכה, שברכה הוא מצוה ואונן פטור ממצוות (שעוסק במצוה פטור ממצוה), אבל נטילת ידים בא להתיר איסור, וגם אונן אסור לעשות איסורים, כשם שפשוט שאסור לאונן להוציא לחצר שאינה מעורבת.

ויש לדון האם מותר לאונן לבשל בלא עירובי תבשילין ביום טוב שני, שמותר אז לקבור את המת. וכן ביר"ט ראשון, כשקובר על ידי גוים, שמסתבר שאז פטור ממצוות, האם מותר לבשל בלא עירובי תבשילין, וכמו שמותר לאכול בלא ברכה. ולפי דרכנו אסור הוא בכך. ואף לדעת רבא, שעירוב בא לקיים "זכור את יום השבת

לקדש^ר, מ"מ מודה שגדר האיסור היה לא לבשל מיום טוב לשבת בלי עירוב תבשילין, כדי שיבוא לבשל עירוב תבשילין, ולכן נידון כאיסור ולא כמצוה. ולדעת הרמב"ם, שסובר שגם שחיטה מצוה, א"כ גם עירובין מצוה היא כשרוצה להוציא, כמו שבשחיטה מצוה לשחוט כשרוצה לאכול.

ונראה שלגבי עירובי תבשילין מודה הרמב"ם שאינו בגדר מצוה, אלא למנוע עבירה, וכמו שמוכח מלשון הרמב"ם שהבאנו. ומה שהקשה על הבה"ג למה לא מנה עירוב, כוונתו לעירובי חצירות. ובעירובי חצירות נראה מלשון הרמב"ם בתחילת הלכות עירובין, שהיא מצוה, שכתב: "הלכות עירובין מצוות עשה אחת, והיא מדברי סופרים, ואינה מן המניין"; ואילו בהלכות י"ט לא כתב שמצוות עירובי תבשילין מצוות עשה מדברי סופרים. הרי שעירובי חצירות מצוה כשחיטה. ויש לדחות שאולי כתב כן רק בהלכות שאין בהם מצוה מן התורה כהלכות עירובין, אבל כל שיש מצוה מן התורה לא הזכיר מצוות עשה מדברי סופרים³.

ד. מצוות עירובי תחומין וחצרות

אכן ממה שהמשנה בעירובין (פ"ג, מ"א) כתבה מתחילה "בכל מערבין", ולא התחילה עם האיסור כשלא עירב, כדרך שכתבה בעירוב תבשילין, נראה שגדר-עירובין היא גדר של מצוה ולא גדר של עצה איך להתיר את האיסור. אכן במשנה בעירובין בפ"ג, שכתבה בכל הפרק דינים של עירוב, כתב הרע"ב (שם מ"א), שמדובר בעירובי תחומין, וכמעט לא הזכירה המשנה בכל הפרק שיש איסור לילך חוץ לתחום כשאין עירוב, זולת במשנה ד: "נתגלגל העירוב מחוץ לתחום, ספק מבעוד יום ספק משחשיכה, הרי זה חמר גמלי", לדעת ר' מאיר ור' יהודה. כאן מרומז האיסור לילך חוץ לתחום. ורק בפרק ד, "מי שהוציא אוהר", שם דיברה המשנה על איסורי הליכה מחוץ לתחום. וכן בעירובי חצרות שהתחילה המשנה לכתוב דינים אלו בפרק ה, מ"ו, שכתבה: "עיר של יחיד ונעשית של רבים מערבין את כולה (עירובי חצרות)", ואח"כ המשנה מאריכה בפרק הזה ובפרק הבא הרבה דינים של איסור להוציא לחצר, ואח"כ עצה למי שלא עירב שיבטל רשות - כל זה מראה שגדר עירובי חצרות ועירובי תחומים גדרם מצוה, והיינו כעין שחיטה לדעת הרמב"ם, שאם רוצה להוציא או לילך חוץ מאלפים אמה מצוה להניח עירוב. ואילו עירובי תבשילין גדרה איסור, והעירוב הוא עצה למנוע העבירה.

ונראה שלכן מברכים על עירובי חצרות ועירובי תחומין, ואילו על ביטול רשות אין מברכין, שעירוב מצוה וביטול אינה מצוה.

ה. דין עירוב תבשילין

ומעתה לעניין שאלתנו: אם בישל מערב י"ט לשבת את כל המאכלים, האם יש מצוה להניח עירוב תבשילין, והאם יוכל אז לברך?
נראה שלפי דעת הרמב"ם שהבאנו, שסובר שעירוב תבשילין דומה לשחיטה, שכשם שאם בא לאכול ישנה מצוה עליו לשחוט קודם, כך גם בעירוב תבשילין אם

3. וא"כ יתכן שאף עירובי תבשילין היא מצוה לרמב"ם.

בא לבשל מיר"ט לשבת מצוה לערב ע"ת, לכן נראה שאם אינו מבשל ביר"ט לצורך שבת אין מקום להניח ע"ת, ואם הניח - אין לו לברך, והרי זה כשוחט בהמה ואין בדעתו לאוכלו, וכגון ששוחט בהמה של גוי להתלמד.

אכן לדעת הראב"ד, שאין בשחיטה משום מצוה אלא היא רק באה לסלק ולהתיר את איסור הנבלה והאיסור של אינו זבוחה, א"כ גם עירוב תבשילין בא להתיר האיסור, ולכן גם אם אין בדעתו לאכול או לבשל מיר"ט לצורך שבת, מ"מ זה גופא שיוצר היתר אכילה והיתר בישול - על זה מברכים, אף שאין הוא מקיים מצוה. ממילא נראה שאף שאם כבר בישל הכל לצורך שבת, שאז אינו חייב להניח ע"ת, מ"מ אם הניח יכול לברך⁴.

ומה שהקשינו לדעת רבא הסובר שהטעם של עירוב תבשילין הוא כדי שיברור מנה יפה לשבת, ונמצא שאין ע"ת בא להתיר האיסור אלא בא לקיים מצות חכמים לברור מנה יפה לשבת, והקשינו שמלשון המשנה על דין עירוב תבשילין נראה שיש איסור לבשל מיר"ט לשבת בלי ע"ת, וקשה לרבא?

נראה שגם לרבא גדר עירוב תבשילין הוא שתיקנו חכמים שאסור לבשל מיר"ט לשבת, רק שהטעם למה אסרו כך הוא כדי שיברור מנה יפה לשבת; ובגלל טעם זה תיקנו איסור לבשל מיר"ט לשבת זולת אם עשה עירוב תבשילין⁵.

ונראה להביא הכרח לזה, שאם עירוב תבשילין לרבא אינו איסור אלא מצוה להניח עירוב תבשילין, א"כ מה ש"אסור" לבשל מיר"ט הוא משום שמבטל את המצוה, וא"כ יש לנו לומר שאם לא הניח עירוב תבשילין נתיר לו לבשל ביר"ט לצורך השבת, ומה שביטל מצות עירוב הלא הוא אנוס. בדומה למה שמצאנו במרדכי (מנחות, סי' תתקמז), שהתיר ללבוש בגד של ד' כנפות בלי ציצית בשבת, שכן אנוס הוא בשבת, שהלא אי אפשר לקשור ציצית בשבת. ומתוך שלא מצאנו היתר כזה לבשל ביר"ט למי שלא הניח ע"ת, בע"כ שיש איסור לבשל מיר"ט לשבת בלי ע"ת.

אמנם נראה שאין דין ע"ת דומה לציצית, שכן מצוות ציצית חלה על האדם אחר שלבש את הבגד, ולכן בשבת שהוא אנוס אינו עובר, אבל החיוב על מצוות שחיטה ועל עירובי תבשילין חל עוד לפני שאכל ולפני שבא יר"ט, וא"כ בזה לא נתיר לו מטעם שהוא אנוס, שהרי נתברר שביטל המצוה מלפני יר"ט ולפני שמתה הבהמה. לכן רק אם היה אנוס לפני יר"ט - בזה יש לומר שמתיר לבשל בלא עירוב תבשילין שהרי אנוס. ודומה לזה כתב המקנה (סי' כו), שמצוות קידושין הוא מצוה ולא איסור, ולכן באדם שאנוס שאינו יכול לקדש ונשא אשה בלא קידושין מותר, כיון שאנוס הוא. אכן, כיון שלא מצינו היתר זה בפוסקים לגבי עירוב תבשילין, בע"כ שחכמים אסרו לבשל ביר"ט בלא עירוב תבשילין.

4. ומצינו בריטב"א, חולין קו ע"ב, לגבי מי שנטל ידיו וברך "על נטילת ידים" ולא אכל, שכתב שאין זה נחשב שברך ברכה לבטלה. וזה לשון הריטב"א שם: אין בכך כלום ואין מחייבין אותו לאכול כדי שלא תהא ברכתו לבטלה, דהא מכיון שנטל ידיו גמרה לה ברכת הנטילה שעליה הוא מברך, וההיא שעתא דעתו היה לאכול. וכן דנתי לפני מורי נ"ר, והודה לדברי, עכ"ל. וא"כ טעמו של הריטב"א הוא שבנטילת ידים - כיון שטיהר ידיו ומותר לאכול בהם יכול לברך.

5. ולפי"ז נראה שגם לרבא אסור למי שמתו מוטל לפניו לבשל מיר"ט לשבת.